

By, marsk og geest

By, marsk og geest 19

Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen

Den antikvariske Samling i Ribe

Forlaget Liljebjerget

2007

Redaktion: Mette Højmark Søvsø (ansv.), Jakob Kieffer-Olsen,
Susanne Benthien, Claus Feveile,
Lars Hammer, Søren Mulvad og Lilian Skønager

Lay-out: Lars Hammer

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

©: 2007 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er navnet på Den anti-
kvariske Samling i Ribe's forlag.
Det blev oprettet i 1997 til minde
om og med testamentariske midler
fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til
Anders Sørensen Vedel. Han udgav
i årene 1591-92 otte bøger, der var
"Prentet paa Liliebierget udi Ribe".
Om disse bogudgivelser og trykke-
riet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 978-87-89827-11-7

ISSN 0905-5649

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1811. Om dette kort,
se "By, marsk og geest 13" 2001, s. 37-50.

Illustration på forsiden: Påfuglemand af tin fra Dagmarsgade, Ribe, se s. 44.

Illustrationer på bagsiden: Fra udstillingen Kristine og Rolf, se s. 53, lerhest
fra S. Katrine Kirke, Ribe, se s. 58 og gravsten fra Ribe Domkirke, se s. 66.

Indhold

Maria Panum Baastrup	
Vikingetidens og den tidlige middelalders emaljefibler fra Sydvestjylland	5
<i>Die Emaillefibeln der Wikingerzeit und des frühen Mittelalters im südwestlichen Jütland . .</i>	15
Morten Søvsø	
Arkæologiske undersøgelser i Ribes Dagmarsgade	
– topografi og bebyggelsesstruktur i de ånære områder	17
<i>Archäologische Untersuchungen unter Dagmarsgade in Ribe – Topografie und</i>	
<i>Siedlungsstruktur in den Gebieten an der Aue</i>	47
Lene Lund Feveile	
Kirstine og Rolf, to børn fra middelalderen	
– 5 års erfaring med et formidlingsprojekt for børn og voksne	49
<i>Kristine und Rolf – zwei Kinder aus dem Mittelalter</i>	55
Mette Højmark Søvsø	
Fra magasinets gemmer	56
<i>Aus dem Versteck des Magazins</i>	62
Uwe Dall	
“Stat Wandrings Mand og Læs”	
– slægterne i et ripensisk hus og deres gravminder 1591-2003	63
<i>“Bleiben Sie stehen, Wanderer, und lesen Sie bitte”. Die Geschlechter eines ripensischen</i>	
<i>Kaufmannshofes und ihre Denkmäler 1591-2003</i>	79

Fra magasinets gemmer

Af Mette Højmark Søvsø

Arbejdet med overførsel af genstande til Den antikvariske Samlings nye magasin er i fuld gang. I denne proces vil alle genstande blive rengjort, fotograferet og pakket på ny, før de sættes på plads i magasinet. Mange spændende ting kommer i den forbindelse frem i lyset for første gang i mange år. I det følgende vil to offerfund fra hver sin tidsperiode og en sengestolpe fra renæssancen blive præsenteret.

Et offerfund fra bronzealderen

Omkring 1887 indkom et interessant fund fra lokaliteten Trojels knæ til Den antikvariske Samling i Ribe.¹ Det var et samlet fund af seks flintsegle (fig. 1). Det ene er desværre bortkommet i tidens løb, så vi i dag kun har fem segle. Fundet blev beskrevet således i museets protokol:

“Et Fund bestaaende af sex halvrunde Flintknive med noget indadbuget Eg. Fundne liggende paa den flade Side i en Række efter Størrelse, saaledes at den enes krumme Ryg laa ind i den andens udhulede Eg. Funden paa flad Mark ved Trojels Knæ, Ribemark. Lignende Fund ere ofte gjorte baade i Danmark og Sverrig og antages at staa i Forbindelse med Urbefolkningens Gudsdyrkelse”.

De halvmåneformede segle er en type der hører hjemme i senneolitikum og ældre bronzealder.² Nyfremstillede segle var halvmåneformede med lige æg, men gentagne opskærpninger gjorde efterhånden æggenes form konkav. Seglene blev skæftet med den buede side ind mod skaftet (fig. 3). Brugen som høstredskab har ofte sat sine tydelige spor på æggen i form af gloss, en skinnende polering der opstår ved høst af korn og andre kiselholdige græsarter. Alle vore fem segle er godt brugte redskaber.

Protokollens beskrivelse af seglenes placering da de blev fundet viser, at de omhyggeligt er blevet lagt dér, den ene inden i den anden. Der er tale om et offerfund, og der kendes mange lignende eksempler.³ Skikken med ofringer af redskaber,

Fig. 1. Fem fladehuggede segle af den halvmåneformede type. Største længde: fra 11-14,7 cm. Fire af seglene har gloss på æggen (ASR M650, nr. 650). Foto: Den antikvariske Samling.

Fünf scheinengehaute Sicheln des halbmondförmigen Typus. Grösste Länge 11-14,7 Zentimeter. Vier von den Sicheln mit Sichelglanz (ASR M650, 650).

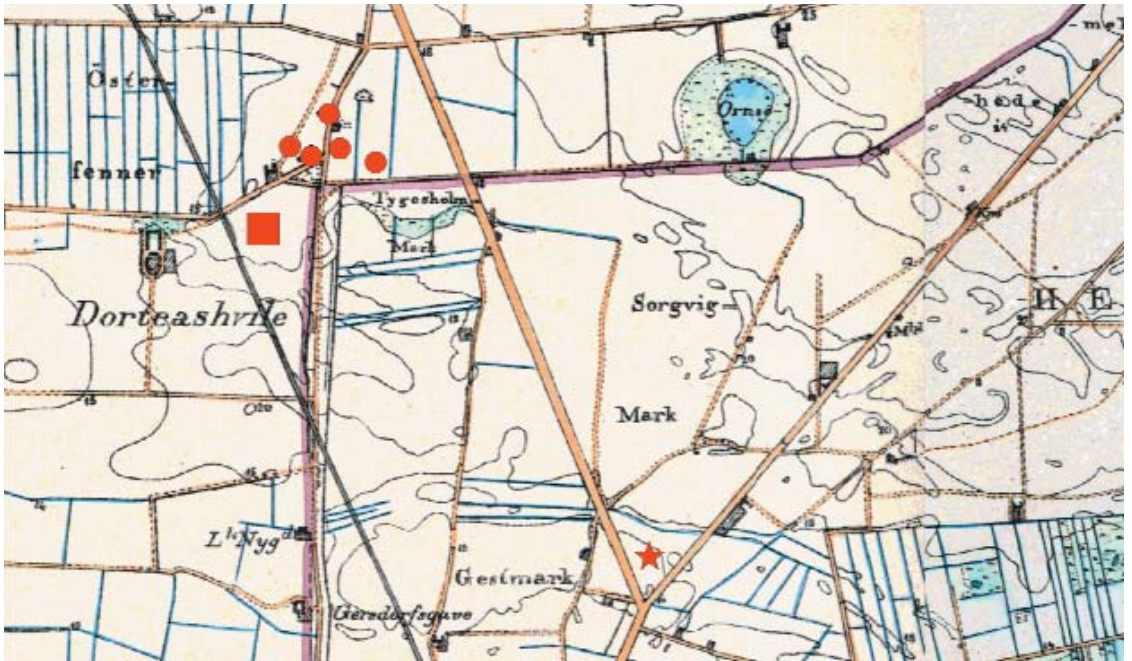

Fig. 2. På kortet ses lokaliteten Trojels Knæ (stjerne), udgravningen af bronzealderbebyggelsen (ASR 1820, firkant) og markering af kendte gravhøje nord for den udgravede bebyggelse (cirkler). Tegning: Morten Søvsø.

Auf der Karte sieht man die Lokalität Trojels Knæ (mit einem Stern angegeben), die Ausgrabung der Bronzezeit-siedlung (Viereck) und die Markierung der bekannten Grabhügel, nördlich der ausgegrabten Siedlung (mit Zirkeln angegeben).

rav og lerkar opstod ved landbrugets indførelse i Danmark, og fortsatte indtil jernalderen. Ofrene blev nedlagt i naturen et lille stykke fra bosættelsen. Særligt vådområder blev foretrukket som offersteder, men de findes også på tørt land, i stolpehuller som husofre eller i offergruber ved bosættelserne. Fund af segldepoter kendes f.eks. fra udgravning af hustomter fra ældre bronzealder.⁴

Offerfundene kan bestå af både enkeltgenstande og hele samlinger af redskaber. Både omhyggeligt forarbejdede, uforarbejdede, godt brugte redskaber og flintaffald kunne bruges til formålet. Skikken ses som et udtryk for en kappestrid mellem de enkelte samfund om hvem der havde overskud til at give mest til de højere magter.⁵ Ofringer af flintsegle kan også tolkes som en takkegave for en god og veloverstået høst.⁶

Fig. 3. Rekonstruktionstegning af skæftet flintsegl. Efter Nielsen og Bau 1981 s. 146.

Rekonstruktionszeichnung von dem Schaft einer Feuersteinsichel.

Trojels Knæ er et tidligere vådområde. Der har været et vandløb på lokaliteten, hvilket kan ses af ældre kort (fig. 2). Det er nærliggende at se sig om efter den bebyggelse, hvorfra man har nedlagt seglene. I 2003 foretog Den antikvariske Samling en udgravning på Nygårdstof forud for industribebyggelse på stedet. Der blev blandt andet fundet hustomter fra senneolitikum og ældre bronzealder, en bebyggelse der meget vel kan have tilknytning til offerfundet fra Trojels Knæ.⁷

Et bygningsoffer fra S. Katrine kirke

Ved H. C. Ambergs opmåling af S. Katrine kirke i 1889 blev en lille hestefigur af brændt ler fundet indmuret over hvælvene i det søndre sideskib (fig. 4). Amberg forærede selv hesten til Den antikvariske Samling.⁸ Den er indført i museets protokol omkring 1896, og beskrives her således:

*“En Hest af brændt Ler, 8½ Cm. og 12 Cm. lang. Slige Heste lavedes tidligere i Pottemageregnet ved Varde og førtes rundt tilligemed Jydepotterne til Markederne, hvor de solgtes som Legetøj til Børn. Denne Hest er funden indmuret i Sct. Catharine Kirke i Muren over Hvælvingerne i det søndre Sideskib. Ved Domkirkens Taarns Restauration er der fundet lignende Figurer af brændt ler indmurede i Murene, hvorfor det maa antages, at der har været forbundet en eller anden Overtro dermed.”*⁹

Fundomstændighederne beskrives ikke nærmere, så det kan ikke umiddelbart fastslås i hvilken forbindelse indmuringen af hesten er sket og dermed dens alder. Den nuværende kirke blev opført i anden halvdel af 1400-tallet som et treskibet, overhvælvet langhus. Således altså også den mur som hesten er fundet indmuret i. I *Danmarks kirker* argumenteres der for, at figurerne i både domkirkens tårn og S. Katrine kirke kan være anbragt af den tyske muremester N. H. Riemann, der havde en større entreprise ved domkirken 1738-40, og som også stod for den store istandsættelse af S. Katrine 1745-46.¹⁰ Domkirkens store tårn blev fuldendt senest 1333 men er talrige gange siden undergået større og mindre reparationer. Forbindelsen til den tyske bygmester underbygges med en henvisning til et tysk værk om votivgaver i

Fig. 4. Hestefiguren er af sortgods, og har rester af rød bemaling. Det ene ben mangler, og er tidligere rekonstrueret. Længde: 12 cm., højde: 8,5 cm. (ASR M1825, nr. 1825). Foto: Den antikvariske Samling.

Pferdefigur aus Ton, mit Resten von roter Bemalung. Das eine Bein fehlt und ist früher rekonstruiert worden. Länge: 12, Höhe: 8,5 Zentimeter.

Sydtyskland med mange eksempler på dyrefigurer, der er ofret i forbindelse med kirkebygninger. Der er dog ingen åbenlyse paralleller her, hverken med hensyn til udseende eller materiale.¹¹ Desuden er skikken med votivgaver nok mere geografisk udbredt end som så.

Spørgsmålet er altså, hvor gammel er hestefiguren? Det er svært at komme med en præcis datering ud fra udseendet. Som det beskrives i museets protokol er den ganske rigtigt af sort jydepottegods. Bemalingen er til gengæld usædvanlig. Det er muligt, at det i slutningen af 1800-tallet var en almindelig kendt varetype fra jydepottemagerens værksteder, men det er ikke lykkedes mig at finde paralleller til den hverken i litteraturen eller ved forespørgsler.¹² Der skulle dog heller ikke være noget til hinder for, at hestefiguren kan være indmuret under kirkebyggeriet i 1400-tallet.

Traditionen med at foretage bygningsofre er ældgammel. Helt tilbage fra oldtiden findes masser af eksempler på votivgaver i forbindelse med bygninger. Ofrene skulle afværge ondt eller bringe lykke. Der er både tale om genstande som mønter, lertøj og også kranier eller hele skeletter af dyr.

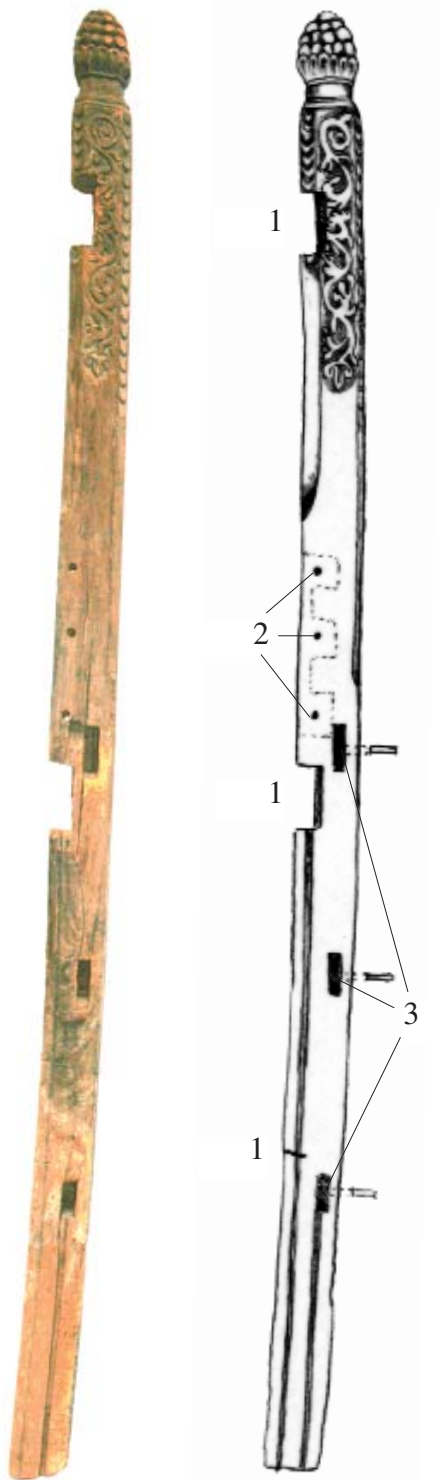

Fig. 5. Sengestolpe af egetræ med udskæringer. Længde: 220 cm, tværmål: ca 7,5 x 9 cm. Foto og tegning: Mette H. Søvsø.

Bettpfosten aus Eiche mit Ausschneidungen. Länge 220 Zentimeter, Dimension etwa 7,5 x 9 Zentimeter.

Langt op i nyere tid er der efterretninger om begravelse af levende dyr, en metode der skulle afværge sygdomme fra resten af besætningen.¹³ Det har desuden været en udbredt skik at grave jdepotter og hestekranier ned under husgulve. En skik, der er udsprunget af en kultisk forestilling, men som efterhånden i nyere tid tilsyneladende er praktiseret for at give gulvene klang. Det er dog ikke kun i forbindelse med verdsligt byggeri, at der er fundet nedgravede hestekranier. Også i kirkebygninger er de blevet nedsat eller indmuret. Eksempler fra Danmark er Børglum Kirke og Ullerup Kirke i Give Sogn. Begge steder fandtes hestekranier i koret. Ved nedbrydning af en kirke i Sydtykland fandt man seks hestehoveder med påmalede ringe om øjnene og hammer og korstegn i panden.¹⁴ Der er mange historier om kirkeheste og helheste der huserede omkring kirkerne og bragte varsler. Grunden til spøgeriet var ifølge folketroen, at man, da kirkerne blev opført, begravede eller indmurede heste i bygningen enten for at holde troldtøj væk, eller hvis byggeriet af en eller anden grund drillede.¹⁵

Muligvis er ofringer af levende eller døde dyr i nogle tilfælde erstattet med symboler i form af dyrefigurer. Det skal således have været almindeligt at give dyrefigurer af kagedej som votivgaver til kirker og klostre.¹⁶ Som nævnt kendes fra Sydtykland mange eksempler fra nyere tid på votivgaver i kirkebygninger i form af dyrefigurer. De er tolket som ofre for sundhed blandt befolkningens dyrebestande.¹⁷

Hestefigurens alder er altså vanskelig at fastslå. Har den tyske bygmester Riemann købt lerfigurer i Ribeområdet for at mure dem inde som bygningsofre under sit arbejde, og hvad var hans motiv til det? Eller skal figuren knyttes til det senmiddelalderlige byggearbejde nogle hundrede år tidligere?

Fra himmelseng til plankeværk

Under byggeriet af vandværket på hjørnet af Hundegade og Dagmarsgade i 1886 blev der ikke overraskende fundet oldsager, og nogle af dem blev afleveret til Den antikvariske Samling.¹⁸ Også senere, da man i 1908 anlagde et stort vandreservoir på stedet, blev der afleveret jordfundne genstande til museet.¹⁹ Men det var ikke kun jord-

Fig. 6: Toppen af stolpen med drueklasen og udskårne sider og hjørner. Det indsnit der ses, er sandsynligvis lavet sekundært i forbindelse med stolpens brug som plankeværkspæl. Der er en tilsvarende sekundær udskæring længere nede samt spor efter forsøg på at lave endnu en. Der er endnu rester af søm fra plankeværket. Foto: Den antikvariske Samling.

Die Spitze des Pfostens mit Traubenklase und ausgeschnittenen Seiten und Ecken. Der sichtbare Einschnitt stammt wahrscheinlich von der sekundären Verwendung des Pfostens als Pfahl eines Zaunes. Weiter nach unten gibt es einen ähnlichen Ausschnitt zusammen mit Spuren von dem Versuch, noch einen zu machen.

fund, der havnede på museet som følge af opførelsen af vandværket. I foråret 1887, da man ryddede grunden før byggeriet, blev følgende afleveret til museet:²⁰

“En udskaaen Egetræs Stolpe, rimeligvis Hjørnestolpen af en Himmelseng, Foroven er den tildannet som en omvendt Druetras, derefter følger et Indsnit for Sengehimlen, hvorefter Udskjæringerne fortsætte sig ned ad Siderne i en Længde af 15 a 18 Tommer. De Hjørner som have været bestemte til at vende udad ere smykkede med indhøvlde Lister. Fandtes henstaaende som Pæl i et Plankeværk paa det nuværende Wandværks Grund. Skjænket af Wandudvalget”.

Stolpen er 220 cm lang og dimensionerne er 7,5 x 9 cm. (fig. 5). Den øverste udsparring bliver i den gamle protokol beskrevet som et udsnit for sengehimlen, men den er tydeligvis sekundær og må, ligesom endnu en udskæring og savspor længere nede på stolpen, være lavet til de vandrette brædder i plankeværket (fig. 5, 1). Der sidder endnu rester af de søm, som brædderne har været fastgjort med. Den nederste halve meter af stolpen bærer tydeligt præg af at have været gravet ned, og stolpens let svajede forløb skyldes sandsynligvis også et længere ophold udendørs i vejr og vind.

De øverste 80 cm af stolpen er dekoreret med udskæringer (fig. 6). Øverst drueklasen og en profileret overgang til et ottekantet led med ranke-slyng og cirkeldekorationer udført i fladsnit. Moti-

verne er typiske for træskærerarbejder fra renæssancen. Af sengens konstruktion er der følgende spor: Der er en udsparring med tre naglehuller til sengegavlen (fig. 5, 2). Hvordan gavlens underdel har været fastgjort er uklart. Måske har den hvilet på sengebunden, eller har gået helt til gulvet ligesom en seng fra Raklev ved Kalundborg (fig. 7).

Fig. 7. Himmelseng fra 1623 fra Raklev Sogn ved Kalundborg. Efter Waagepetersen 1980, s. 47.

Himmelbett aus 1623 aus Kalundborg.

Der er tre udspæringer med hver et naglehul til sengesiden (fig. 5, 3). Måske er den øverste udspæring til en sengehest, som også findes på sengen fra Raklev. Alle spor efter en evt. bemaling er forsvundet.

Himmelsenge optræder ofte i skifter fra 1600-tallet og frem, og her kan man tilmed finde beskrivelser af de enkelte rums indretning.²¹ Himmelsengen kunne i købstadshjemmene være et fornemt møbel, der var placeret i stuen som udtryk for ejerens velstand. Et eksempel er Jens Bangs hjem i Ålborg, i hvis søndre stue der blandt andet stod en udskåren himmelseng. I ægteparret Bangs sengekammer stod derimod en anden egetræshimmelseng af mere ydmyg udformning og værdi.²² Disse senge kunne have mere eller mindre lukkede sider og have karakter af et lille værelse med faste vægge, loft og dør af træ, eller de kunne være omhængt med stof.²³ De skriftlige kilder beskriver forskellige typer himmelsenge. Der nævnes en *stolpeseng med omhæng*, der bestod af tre spærlagen og en kappe, en *seng med himmel af eg*, en *fyrstabel seng* med himmel og omhæng og et *skakstabel sengested eller hytteseng*, de sidste to henlyder måske til en sengetype med tagformet himmel.²⁴ Drueklasen på vores sengestolpe har næppe været beregnet til at skulle dækkes af en sengehimmel, og bærer heller ingen tegn på det. Det er fristende at forestille sig stolpen indgå i en seng, der måske har haft en spinkel ramme foroven mellem drueklasen og selve stolpen til at bære kappe og spærlagen.

Der findes flere fornemme renæssancehimmelsenge med overdådige udskæringer, mens de mere jævne udgaver, som vores seng nok skal henregnes til, sjældent er bevaret.²⁵ Den nærmeste parallel, jeg har kunnet finde, er fra Raklev Sogn nord for Kalundborg (fig. 7). Stolpernes afslutning og cirkeldekorationen er meget lig vores sengestolpes. Sengehimmelen er her dekoreret med æggestavsmotiv og tandsnit og herunder en indskrift med bl.a. årstallet 1623.

Noter

1. ASR M650, nr. 650. Der er ikke angivet årstal for indkomne genstande i protokollen før 1892. Forskellige oplysninger i beskrivelserne kan lede hen til et omtrentligt årstal.

2. De ældste seglformer er asymmetriske, men fra omkring 2000 f.kr. bliver de symmetrisk halvmåneformede. Jensen 2004 s. 533ff.
3. Fra Danmark kendes i ca. 70 nedlæggelser af flintsegle alene, og ca. 30 i kombination med andre typer redskaber. I en mose ved Føvling Sogn, Malt Herred er f.eks. fundet to flintsegle, nedsat ved siden af hinanden med æggen opad (ASR M600).
4. Petersen 1999, s. 138.
5. Jensen 2004, s. 493ff.
6. Petersen 1999, s. 138.
7. ASR 1820 Nygårdstof, Kjærbøl by, matrikel 635n, Nørre Farup Sogn.
8. ASR M1825, nr. 1825.
9. Domkirkens tårn blev restaureret 1883-85.
10. Jeg har ingen oplysninger om figurerne i øvrigt, og det er uvist om de er bevaret. Se Danmarks kirker, S. Katrine kirke, bd. 9-10, s. 730 og note 79.
11. Andree 1904.
12. Personlig oplysning Mette Guldborg, Fiskeri- og Søfartsmuseet og Marian Ploug, Varde Museum.
13. Hansen 1961, bd. II, s. 175, Hansen 1971 s. 54, Brøndegaard 1992 bd. 1, s. 40.
14. Jensen 1984, s. 75ff., Kau 1922-24, s. 285, Hansen 1955-59, s. 46-47.
15. Brøndegaard 1992, s. 43ff.
16. Andree 1904, s. 152, Benzon 1967, s. 26.
17. Dog ingen hestefigurer af lertøj. Andree 1904, s. 152ff.
18. ASR M577.
19. ASR M5415. Genstandene blev foræret til museet af Vandværksudvalget mod at museet betalte et gratiale til finderne, to arbejdsmænd.
20. Agerbæk 1981, s. 54.
21. Steensberg 1973, s. 121-123.
22. Waagepetersen 1980, s. 17.
23. Troels-Lund 1968, s. 410ff. Og Waagepetersen 1980, s. 16ff.
24. Steensberg 1973, s. 122 og Troels-Lund 1968 bd.1, s. 411.
25. Waagepetersen 1980, s. 17 og fig. 3-5. På museet Ribes Vikinger er i afsnittet om renæssancen udstillet en stolpe fra en anden renæssancehimmelseng (Udlånt fra NM: NMII D7415)

Litteratur

- Agerbæk, Kirsten: Vandtårnet fra Ribe. *Mark og Montre* 1981, s. 53-63.
- Andree, Richard: *Votive und Weihegaben des katholischen Volks in Süddeutschland*. Braunschweig 1904.
- Benzon, Gorm: *Gamle ting fra køkkenet*. 1967.
- Brøndegaard, V. J.: *Folk og fæ: Dansk husdyr etnologi*. Bd. 1. 1992.
- Danmarks kirker*, Ribe Amt. Udgivet af Nationalmuseet 1979-2003.
- Hansen, Hans Peter: Nedgravede hestehoveder. *Folkeminder* 1955-59, s. 46-47.
- Hansen, Hans Peter: Kloge folk. *Folkemedicin og overtro i Vestjylland*. Bd. II, 1961.
- Hansen, Søren-L. Manøe.: En levende begravet hest. *Mark og Montre* 1971, s. 54-58.
- Jensen, Jørgen: *Danmarks oldtid*. Bd. 1: Stenalder. 2004.
- Jensen, Knud: Lerkar og hestekranier under gulve i ældre bygninger. *Mark og Montre* 1984, s. 75-91.
- Kau, Hans: To Kirkeruiner. *Samlinger til jydsk Historie og Topografi*. Rk. 4, bd. IV 1922-24, s. 282-289.
- Nielsen, Poul-Otto & Flemming Bau: Danmarks-historien. *Oldtiden. Stenalderen 2*. 1981.
- Petersen, Peter Vang: *Flint fra Danmarks oldtid*. 1999.
- Steensberg, Axel: *Danske bondemøbler*. 1973.
- Troels-Lund, Troels: *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede*. Bd. I, 4. udgave, 1968.
- Waagepetersen, Christian: *Danske møbler før 1848: Typerne i billeder*. 1980.

ZUSAMMENFASSUNG

Aus dem Versteck des Magazins

Im Zusammenhang mit dem Einzug in das neue Magazin des Den antikvariske Samling, werden alle Gegenstände sauber gemacht und fotoregistriert. Unter den spätestens Gegenständen sind zwei Opferfunde, die in je seiner Epoche gehören: eine Sammlung Feuersteinsicheln aus der Bronzezeit und ein Tonpferd, die in die Mauer von Sct. Katharine Kirche eingemauert war. Ein Beispiel dafür, dass ein Gegenstand ein veränderlichen Leben haben kann, ist ein Bettpfosten eines Him-

melbetts aus der Renaissance. Er wurde viele Jahre hindurch als sekundäre Verwendung in einem Zaun eines Grundstückes benutzt.

Mette Højmark Søvsø, cand.mag
Den antikvariske Samling
Overdammen 12, 6760 Ribe
mhs@asr-ribe.dk